

کاخ خورشید

نازیلا ناظمی

آثار برجای مانده از دوران صفویه گواه و شاهدهی هستند بر اعتلای هنر معماری و تزیینات وابسته به آن در عصر صفویه و به ویژه دوران شاه عباس. با سقوط اصفهان در ۳ آبان ۱۱۰۱، آشفتگی و هرج و مرج سراسر ایران را در بر می‌گیرد و بار دیگر در هر گوشه‌ای از ایران سرداری مدعی حکومت می‌شود. از این زمان تا برآمدن زندیه و قاجارها، شاید گمان شود که مجالی برای پرداختن به معماری و به یادگار گذاشتن اثری در خور تحسین وجود نداشته است، اما شواهد حاکی از چیز دیگری است.

دوران حکومت «افشاریان» که با تاج‌گذاری نادرشاه در ۲۴ شوال ۱۱۴۸ آغاز شد، دورانی ناآرام با جنگ‌های بسیار و غنائم بی‌شمار و پر بها بود. پس از فتح هندوستان در سال ۱۱۵۱ هجری قمری، به عقیده پاره‌ای از محققان، نادرشاه به فکر ساخت محلی مناسب برای نگهداری این گنجینه‌های شگفت‌انگیز، از قبیل الماس‌های دریای نور، کوه نور، تخت طاووس و دیگر جواهرات بارزش خود افتاد و همین فکر به ساخت کاخی با معماری خاص به نام «کاخ خورشید» یا «عمارت خورشید» در شهر «کلات» منجر شد که به نام «کلات نادری» نیز معروف است. کلات نادری مرکز شهرستان کلات و شهری مرزی در شمال شرقی خراسان رضوی است. این شهر که در میان کوه‌های «هزارمسجد» قرار دارد، می‌توانست محلی مناسب، چون یک دژ نفوذناپذیر، برای نگهداری از گنج‌ها و خانواده نادر باشد.

کاخ سه طبقه خورشید را باید مهم‌ترین اثر باقی‌مانده از دوره افشاری دانست که در میان باغی بزرگ قرار دارد. با آنکه برخی نام خورشید را برگرفته از گنبد میانی و معماری کاخ می‌دانند، باید گفت که این نام به هیچ‌وجه ربطی به معماری بنا ندارد، بلکه برگرفته از نام یکی از همسران نادر به نام خورشید است.

را نداده است و حجاران در حالی که مشغول نقش گلی بودند، آن را نیمه‌کاره رها کرده‌اند. جالب اینجاست که در دوران‌های بعد و با آنکه قاجارها از این کاخ برای سکونت استفاده می‌کردند، هرگز تلاشی برای اتمام بنا انجام نگرفت.

آنچه بیش از همه در عمارت خورشید جلب توجه می‌کند، برجی استوانه‌ای است که از میان بنا بالا آمده. این برج استوانه‌ای نیم‌ستون‌های سنگی دارد و از داخل بنا بر یک هشت ضلعی قرار گرفته است که گنبدی بر فراز آن قرار دارد. نکته دیگر در معماری این بنا فاصله

همان‌طور که گفته شد، ساخت این بنا در سال ۱۱۵۱ و پس از بازگشت نادر از هندوستان آغاز شد، اما هرگز کامل نشد و با مرگ نادرشاه در سال ۱۱۶۰، ساخت عمارت خورشید ناتمام ماند. این کاخ ۱۲ اتاق دارد که هر کدام از آن‌ها با نقاشی و گچ‌بری آراسته شده است. به نظر می‌آید این اتاق‌ها محل سکونت نادر و خانواده او بوده‌اند. کاخ خورشید ابتدا دارای سه طبقه بوده و ۲۵ متر ارتفاع داشته، ولی با تخریب طبقه سوم، اکنون ارتفاع این سازه ۲۰ متر است. عمارت خورشید از آجر ساخته‌شده و نمای بیرونی آن از سنگ‌هایی است که از همان منطقه به‌دست آمده‌اند. نمای بیرونی کاخ کلاً با حجاری‌های بسیار ظریف پوشانده شده که ظاهراً کار هنرمندان سنگ‌تراشی است که نادر از هند آورده بود. وجود نقش‌هایی از میوه‌ها و گل‌های نواحی گرمسیری، مانند موز، گل‌ابی و انبه، در این نقش‌ها تأکیدی است بر این مدعا. هر چند حجاری‌های کاخ بی‌اندازه ظریف و زیبا هستند، اما مشخص است که مرگ نادر اجازه تکمیل همه آن‌ها

برج استوانه‌ای

بخش داخلی گنبد

میان استوانه‌میزی از بقیه بناست که درزهایی آن‌ها را از هم جدا می‌کنند. این درزها از پشت بام طبقه هم‌کف با سنگ‌هایی مانند درپوش بسته شده‌اند. نیم‌ستون‌های برج ساده‌اند، ولی سرستون‌ها دارای تراش هستند.

طبقه هم‌کف روی سکویی به ارتفاع یک و نیم متر که با پنج پله به سطح محوطه می‌رسد قرار دارد. پله‌هایی که از طبقه هم‌کف به بام می‌روند و پله‌هایی که از بام به بالای برج می‌رسند، با کندن جرزها درست شده‌اند و بالا رفتن از آن‌ها بسیار مشکل است. محوطه بنا شامل باغی با الگوی کهن باغ‌های ایرانی است که در آن چهار کرت یا باغ عمود بر هم وجود دارد و عمارت خورشید در محل برخورد این چهار باغ واقع شده است. دور تا دور عمارت جوی آب و حوضچه‌های کم‌عمقی با فواره‌های سنگی وجود دارند. جریان آب در این آبراهه‌ها و ریزش آب از فواره‌های سنگی باعث خنک‌شدن داخل عمارت می‌شده است. در ورودی در جانب شرق قرار دارد. میان عمارت تا ورودی باغ نیز حوضی مستطیلی با فواره‌های سنگی بلند قرار دارد.

حجاری‌های بیرونی

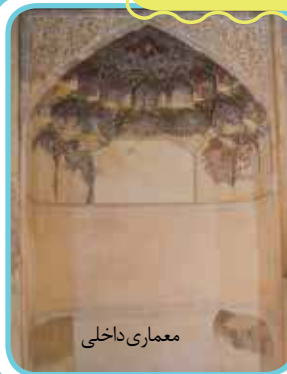
در بخش داخلی در قسمت برجی‌شکل، ایوانچه‌هایی در دو طبقه ساخته و با نقاشی و طلاکاری آراسته شده‌اند. پیرامون این فضای هشت ضلعی در بالای ایوانچه‌های طبقه اول «سوره نباء» نوشته شده است.

پشت عمارت

نمونه‌ای از توپ جنگی دوره نادر

معماری داخلی

ایوانچه‌ها

آیات قرآن پیرامون سالن اصلی

این بنا هر چند «کاخ» خوانده می‌شود، ولی دلیل احداث آن به درستی مشخص نیست. بسیاری آن را محل نگهداری گنجینه‌ها و غنائم جنگی نادر می‌دانند و برخی به دلیل وجود سردابی بزرگ و کتیبه‌ای از سوره نباء که به آخرت و زندگی پس از مرگ اشاره دارد، آن را آرامگاهی تصور می‌کنند که نادر قصد داشته است برای خود بسازد. لازم به یادآوری است، سرداب کاخ که محلی کاملاً سرد و خنک است، احتمالاً برای دفن نادر در نظر گرفته شده بود. در دوران قاجار، از این سرداب به عنوان زندان استفاده می‌شد. این بنا در سال ۱۳۱۸ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. در حال حاضر در طبقه پایین این کاخ، موزه‌ای حاوی مجسمه‌هایی از آیین‌ها و سنت‌های مردم کلات دایر است.

زیرزمین کاخ خورشید از دو قسمت تشکیل شده است: ابتدا یک فضای هشت ضلعی که درست زیر هشت ضلعی بالایی، یعنی زیر هم‌کف قرار دارد و دارای چهار ستون است. پیرامون این ستون‌ها و اتاق‌ها راهروهایی قرار دارند. بر اساس یافته‌ها به نظر می‌رسد که عمارت خورشید بر بقایای یک بنای دیگر و احتمالاً روی یک مقبره ایلخانی ساخته شده باشد. همچنان که می‌دانیم، ایلخانان در ساخت بناهای چندضلعی بسیار ماهر بودند و آثار چندی از سازه‌های چندضلعی از آنان برجای مانده است.

فضای هشت ضلعی